

ԱՆԼԻՏԱԿԱՆ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

**ՖԻՆԱՆՍԻԿԱԿԱՆ ՖԵՅԴԻԻ «ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԱԳԻՐՔԸ»
ՈՐՊԵՍ ՄԱՇՏՈՅՅԱՆ ԳՐԻ ՀԱՐԱՏԵՎՈՒԹՅԱՆ
ԱՌՆԱՎԱՏՉՅԱ**

Ֆրեդերիկ Ֆելդին 20-րդ դարի ֆրանսիացի մշակավոր հայագետ է, որը թողել է հարուստ գիտական ժառանգություն: Նա երկար տարիներ զբաղվել է հայագիտությամբ, եղել է Սորբոնի համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչը, բազմիցս այցելել է Սորբոնային Հայաստան¹:

Լայն էին Ֆ. Ֆելդիի գիտահետազոտական հետաքրքրությունները հայագիտության բնագավառում՝ հայ պատմիչներ, «Սասունցի Դավիթ» էպոս, հայոց լեզվի պատմություն, հայկական բարբառներ, Հայ Եկեղեցու պատմություն, հմայիլների բնագրեր և մյուս մեկնություններ, ոսկեդարյան հայ գրականության և գրի խնդիրներ, ժամանակակից հայ գրողներ և այլն:

Ֆրեդերիկ Ֆելդին հմտացել է թե՛ գրաբարի, թե՛ հայերենի բարբառների և թե՛ ժամանակակից արևմտահայ լեզվի մեջ:

Նրա պատրաստած հայոց լեզվի դասագիրքը, որը երկու անգամ է հրատարակվել, գրված է արևմտահայերենի ուսուցման համար. «Manuel de langue arménienne (Arménien occidental moderne)», Paris, 1969²:

Դասագիրքը ծավալում է. ունի 394 էջ: Գրքի տիտղոսաթերթի դարձերեսին գլխատառերով, շրջանակի մեջ ընդգծված ձևով տպագրված է հետևյալ ընծայականը. «Այս համետտ գործին երկրորդ տպագրությունը կը ձօնեմ Երեսանի 2750 ամեակին»:

Դասագրքի սկզբում կա համառոտ զեկույց, որը մերկայացնում է դասագրքի ստեղծման երկարատև պատմությունը: Այդ գրքում եղած բոլոր դասերը մեթոդապես անցել են գործնական կիրառման ստուգման ընթացքով, այդ իսկ պատճառով մյուսը երաշխավորում են հայոց լեզվի հաջող ուսուցումը: Յուրաքանչյուր դասին կցված վերլուծական հանձնարարականները, սկսած առաջին դասից մինչև վերջինը, հնարավորություն են ընձեռում արագորեն հասնել ուսուցման ցանկալի արդյունքին: Գրքի առաջաբան-զեկույցում և ողջ դասագրքում ֆրանսերենի ու հայերենի համադրությամբ մշակված է ուսուցման մի մեթոդ, որն, անշուշտ, գիտական առումով եզակի է իր տեսակի մեջ և պետք է հետաքրքրի հայոց լեզվի մեթոդիկայով զբաղվող մասնագետներին:

¹ Տողերիս հեղինակը լսել է Ֆ. Ֆելդիի հայերենով կարդացած զեկույցում և. Արմյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի պրոֆեսոր Լաուրենտյանի կազմի և ուսանողության համար:

² Մաշտոցի անվան Մարենադարանի գրադարանում պահվող գրքի այս օրինակն ունի Ֆ. Ֆելդիի հեղինակ ընծայագիրը. «Հայաստանի փառալուր «Մարենադարանին», յարգանքով Ֆրեդ. Ֆելդի, Փարիզ, 22 սեպտ. 1969»:

Մի առանձին դաս նվիրված է Վոամշապուրի թագավորին, Սահակ Պարթևին և Մեսրոպ Մաշտոցին: Դասի համապատասխան հատվածը խորագրված է. «Վոամշապուրի թագավոր, Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ»⁵: Այսօրինակ խորագրով հայագետը շեշտել է մի կարևոր իրողություն՝ Սահակ Պարթևը և Մեսրոպ Մաշտոցը հայ ժողովրդի, Հայ Եկեղեցու սրբերից են: Նա նաև հայերենը նոր յուրացնողի համար մատչելի ձևով հիմնավորում է, որ Վոամշապուրի արքան, Սահակ Պարթևը, Մեսրոպ Մաշտոցը գրերի գյուտին մոտեցել են ռորպես քաղաքական ու պետական բացառիկ իրադարձություն, որի արդյունքը դարձավ Հայաստանում ծավալված լուսավորական հզոր շարժումը, ողջ երկրով մեկ դպրոցներ բացելը, Աստվածաշնչի թարգմանությունը. «Աստվածաշունչը այնքան սքանչելապես թարգմանեցին, որ հայերեն թարգմանությունը կսեպվի թագուհի ամեն թարգմանութեանց»: ՀՀորինեցին նաև ինքնատիպ գործեր, մանավանդ վարդապետական և կրոնական ճառեր, նմեկնություններ և պատմական գրքեր, բոլորն ալ մաքուր ու գեղեցիկ լեզվով: Վոամշապուրի թագավորությունը սկիզբն է հայ մատենագրության այն շրջանին, որ կկոչվի «Ոսկեդար»⁶:

1939-ին, Փարիզում, «Ամառիտի» երկրորդ համարում լույս է տեսել դեռևս երիտասարդ հայագետ Ֆրեդերիկ Ֆեյդիի «Հեթում պատմիչ, հեղինակ «Ծաղիկ պատմութեանց արևելեան աշխարհի»» գրքին վերաբերող ուսումնասիրությունը՝ Արշակ Չոպանյանի առաջաբանով: Ֆեյդիին հետոքեն բացատրում է, թե որն է Հեթում պատմիչի երկի արժեքը և ինչու այն Եվրոպայում թարգմանվել է տարբեր լեզուներով ու արժանացել միջազգային ճանաչման: Հայտնի է, որ Հեթումն իր երկը ֆրանսերեն թելադրել է Նիկոլա Ֆալկոն անունով մի վաճառականի՝ 1307-ին, որը հետագայում Հեթումի թելադրածը ֆրանսերենից վերածել է լատիներենի՝ այն ժամանակների եվրոպական երկրների գրոց լեզվին: Հետագայում Հեթումի երկը թարգմանվել է նաև իտալերեն ու անգլերեն:

Ֆեյդիին մեջբերում է Հեթում պատմիչի երկի հին ֆրանսերենով գրված բնագրից մի հատված, այնուհետև դնում նույն հատվածի հայերեն թարգմանությունը: Խոսելով հայկական այբուբենի մասին՝ Հեթում պատմիչն ասում է. «Ջանազան տեսակ գիր ունին, մեկ քանի արմենեան կ'ըստին, միւսները արիական (կամ ալոյւն)»⁷: («Les ont diverses letters et les une sont dites armenoises, les autres arien (aloyen)»):

1964 թվականին Ֆրեդերիկ Ֆեյդիին Փարիզում հրատարակում է «Սասունցի Դավիթ» էպոսի համահավաք բնագրի ֆրանսերեն թարգմանությունը՝ համապատասխան նախաբանով: Նա նշում է, որ հայերը երրորդ դարի վերջին արդեն ընդունել էին քրիստոնեությունը, սակայն քրիստոնեության տարածմանը խոչընդոտում էր Սուրբ Գրքի հայերեն լեզվով չլինելը, որի պատճառը ազգային այբուբենի բացակայությունն էր: «Այդ անպատաստ վիճակից դուրս գալու հոգան իր վրա է վերցնում Սուրբ Մեսրոպը»⁸:

Ըստ Ֆեյդիի՝ մեսրոպյան այբուբենի հայտնագործումը հզոր խթան էր հայ ժողովրդի

⁵ Նույն տրվում, էջ 137:

⁶ Նույն տրվում, էջ 285:

⁷ Ֆ. Ֆեյդի, Ներում պատմիչ, Փարիզ, 1939, էջ 14:

⁸ David de Sassoun, Épopée en vers, traduit de l'arménien avec une introduction et des notes de Frédéric Feydit, Gallimard, 1964, p. 37.

քին մեջ խրած, տապալեց թշնամին:

Այս կերպով սկիզբ ունեցավ այն ազգությունը, որ իր տոհմապետի անունով կոչվեցավ «Հայ»¹⁴:

Հայկ Նահապետին փոխարինում է Արամ Նահապետը: Ֆեյդին ըստ Ստ. Պալասանյանի մեջբերում է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» այն հատվածը, որը վկայում է Արամի անսահման հայրենասիրությունը. «որում հաջորդեց Արամ Նահապետը, որ «հայրենասեր մարդ ըլլալով, ավելի լավ կհամարեր իր հայրենիքին համար մեռնիլ, քան թե Հայաստանը տեսնել օտարներեն ոտնակոխ եղած և իր հայրենակիցները օտար լուծին տակ ինկած» (Պալասանյան)¹⁵:

Նույն հատվածը պատմահայր Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Սա այր աշխատասեր և հայրենասեր եղեալ, որպէս ցուցանէ մոյն պատմագիր, լաւ համարէր զմեռնելն ի վերայ հայրենեացն, քան թէ տեսանել զորդիս օտարածնաց կոխելով զսահմանս հայրենիս, և հարազատից արեան մորա տիրել արամց օտարածնաց»¹⁶: Ֆեյդին պատկերում է, թե ինչպես է Արամը պատժում Հայաստանը ստրկացնել կամեցող Նյուբար Մադեսին, հալածում իր երկիրը մվաճել ցանկացող ասորի Բարշամին, ինչպես է ընդարձակում Հայաստանի սահմանները, անցնելով զամիրների երկիրը՝ հասնում մինչև Ալիս գետը. «կավանդվի, որ Նիմոս՝ Ասորեստանի թագավորը, ճանչցավ Արամը իբրև Հայոց թագավոր»¹⁷:

Ֆ. Ֆեյդիի «Հայոց լեզվի» դասագրքում կան Հայաստանում իշխած բոլոր թագավորական գերդաստանների համառոտ բնութագրերը: Առաջինը Հայկազյան թագավորներն էին. «Ամենքն ալ Հայկի սերունդն են էին, որով Հայկազյան կկոչվեին»¹⁸: Նա մշում է, որ առաջին պսակադիր թագավորը եղել է Պարույրը: Հայկազյան թագավորների մեջ մշում է Տիգրան Երվանդյանին, որն իր քրոջը կնության ուղարկեց մեզ Ածդաբակին՝ Մարաց թագավորին: Այնուհետև մշում է, թե ինչ քաղաքական վիճակ էր տիրում Հայաստանում Ալեքսանդր Մակեդոնացու տիրապետության ժամանակ: Արտաշեսյան թագավորության ժամանակ Արտաշեսը Երասխի ափերին կառուցում է Արտաշատ քաղաքը:

Հետաքրքիր ձևով է ներկայացված «Տիգրան Մեծն արքայից արքա» բաժինը¹⁹: Ֆեյդին շեշտում է, թե Տիգրան Մեծի ժամանակ Հայաստանն ունեցել է իր ամենամեծ տարածքային սահմանները՝ Կասպից ծովից մինչև Սիրիա: Ֆեյդին առանձին ներկայացնում է «Եղեսիոյ հայ թագավորները, Աբգար», որում հիշատակված են Հիսուս Քրիստոսի և Աբգար արքայի մամակագրությունը, Թադեոս առաքյալի՝ Հայաստան գալը, Աբգարի բուժվելը, այնուհետև Թադեոս առաքյալի և Սանատրուկի քրոջ՝ Սանդուխտ կույսի մահատալությունը հանում քրիստոնեական հավատի: Առանձին հատվածով է ներկայացված Արշակունյաց թագավորության պատմությունը՝ Տրդատից մինչև Խոսրով:

¹⁴ F. Feydit, Manuel de langue Arménienne, p. 154.

¹⁵ Նույն փնդում, էջ 210:

¹⁶ Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1913, էջ 46-47:

¹⁷ F. Feydit, Manuel de langue Arménienne, p. 210.

¹⁸ Նույն փնդում, էջ 227:

¹⁹ Նույն փնդում, էջ 236-237:

յունը սկզբնավորող երկու մեծ հոգևոր-գրական գործիչները՝ Ս. Սահակը և Ս. Մեսրոպը. «Ս. Սահակ Կաթողիկոսին փափաքով Ս. Մեսրոպ հայկական տառերը հմարեց, և այս երկու պատկանելի կրոնավորները, իրենց աշակերտներուն գործակցությամբ, հետամուտ եղան Աստվածաշունչը թարգմանելուն»²⁵:

Ֆ. Ֆելդին համաճարել փիլիսոփաներ է համարում Եզնիկ Կողբացուն և Դավիթ Անհաղթին՝ այնուհետև ավելացնելով. «Թեև հայուն համաճարը ընդունակ է լուրջ իմաստասիրության և խոր աստվածաբանության, սակայն հայերը բանաստեղծ են բնությամբ և շուտ մը սկսած են հորինել քերթողական շունչով լի շարականներ, որոնք Ոսկեդարեն ի վեր և մինչև հիմա եկեղեցիներուն մեջ կերպվին»²⁶: Նա զմայլելի է համարում Գր. Նարեկացու, Ն. Ծնորհալու, Ն. Լամբրոնացու ստեղծագործությունները:

Ֆրանսիացի հայագետը սքանչացած է մահ Նահապետ Քուչակի հայրեններով, ինչպես և Մխիթար Սեբաստացու գործունեությամբ, Հ. Չամչյանի «Հայոց պատմությամբ», մուրք բանաստեղծ Մ. Պեշիկաշյանի բանաստեղծություններով: Նրան հուզում են խ. Արովյանի «Վերջ Հայաստանի» վեպը, Րաֆֆու հայրենասիրական վեպերը, որոնցում առկա է Վիտոր Հյուգոյին հիշեցնող գործը շունչ: Նա մշտն է, որ իր ապրած օրերին, այսինքն՝ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին, «գրական բոլոր սեռերը արտակարգ փայլով կմշակվին Հայաստանի մեջ»:

Ֆրեդերիկ Ֆելդին իր «Հայոց լեզվի դասագրքում» դրված բնագրերով այն միտքն է ընդգծում, որ հինգերորդ դարում Մեսրոպ Մաշտոցի համճարով արարված Հայոց Այբուբենը եղել է իսկական հրաշք, որն ապահովել է հայ ժողովրդի հետագա մտավոր կյանքի չընդհատվող վերելքը²⁷:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 336:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ 1963-ին Նյու Յորքում հրատարակված Ա. Ա. Դեմիրյանի «The Golden age in the fifth century» («Ոսկեդարի հինգերորդ դարում») գրքում Մաշտոցի այբուբենի նրբագիտական գալի հենց բնորոշվում է որպես հրաշք, և այդ խորագրով կա առանձին գլուխ. «A miracle» տե՛ս (The golden age in the fifth century, by A. A. Bedikian, New York, 1963, p. 13-22).